

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

פרשת שופטים: איברים מושתלים

לפני שנים רבות נשאל הרב בנימין אריה וייס, אב בית-הדין של צ'רנוביץ,¹ "על דבר התחבולה אשר המציאו הרופאים לחתוך כלי ההולדה מאישה חיה ולחברם בגוף אישה עקרה וע"י כך תהיה מוכשרת להוליד". השאלה שעמדה בפניו הייתה, לאחר שהאישה המושתלת ילדה, מי היא האמא של התינוק - בעלת השחלה או האישה המושתלת בעלת ההיריון והלידה?

שאלה זו פותחת בפנינו צוהר לעולם השתלת האיברים. בעקבות התקדמות הרפואה, מתאפשרת השתלת איברים לאנשים שאיברים מסוימים בגופם חדלו לתפקד ולאחר ההשתלה הם שבים לתפקודם. השתלת איברים מאדם שנפטר לאדם חי מעוררת שאלות הלכתיות רבות, שאחת מהן היא מה מעמדו של איבר שהושתל, האם הוא חלק מהאדם בו הושתל או שעדיין הוא מתייחס לאיש ממנו נלקח? בפרשת השבוע, במסגרת המצור על עיר, נאסר על השחתת עצים:

כִּי תִצּוּר אֶל עִיר יָמִים רַבִּים לְהַלָּחֵם עָלֶיהָ לְתַפְּסָהּ לֹא תִשְׁחִית אֶת עֵצָהּ לְגִדּוֹחַ עָלֶיהָ גֵּרָזָן כִּי מִמֶּנּוּ תֹאכַל וְאֹתוֹ לֹא תִכְרֹת, כִּי הָאָדָם עֵץ הַשֵּׁדָה לְבָא מִפְּנִידָ בְּמִצּוֹר.²

מהשוואה זו בין האדם לעץ השדה ניתן ללמוד על דין ייחודי הקיים בעץ, וממנו ניתן ללמוד לאדם. שלוש שנים מעת נטיעת עץ פרי, אסורים פירותיו באכילה ובהנאה, איסור הנקרא איסור ערלה. בגמרא³ מובא שאם גודעים עץ מבוגר לאחר שעברו עליו שלוש שנים, ומרכיבים עליו ענף מעץ צעיר שעוד לא עברו עליו שלוש שנים, הפירות שיוצאים מהרכבה זו משתייכים לעץ הבוגר ואין בהם איסור ערלה: "ילדה שסיבכה בזקנה, בטלה ילדה בזקנה ואין בה דין ערלה".

אמנם זהו דין בעצים, אך מכך למד הרב בנימין אריה וייס שאם השתילו לאישה שחלות של חברתה, הילד הנולד משתייך לאישה המושתלת, בדיוק כמו בעצים שההתייחסות היא אחרי העץ הבוגר בו הורכב העץ הצעיר, והעץ הצעיר בטל בתוך העץ הבוגר ומקבל את דינו.⁴ מדברים אלו מבואר שהאיבר המושתל מקבל את הגדרתו של האדם בו הוא הושתל ואינו מתייחס עוד אחרי מקורו.

ניתן ללמוד זאת גם מהמקרה הבא שאירע לפני שנים רבות, אז עוד היו מביאים עוף לרב לבדוק את כשרותו. אז הגיעה שאלה מעניינת אל הרב צבי אשכנזי⁵ אודות תרנגולת מיוחדת. מדובר היה באישה שקנתה תרנגולת והלכה לשוחט. לאחר השחיטה, הובאה התרנגולת למטבח והמשרתת החלה בניקוי והכשרת העוף. לפתע נחרדה המשרתת וקראה לבעלת הבית, לאחר שלדבריה היא לא מצאה את הלב של התרנגולת. בעלת הבית שיערה שהחתול שנמצא בבית הוא זה שאכל את לב התרנגולת, אך המשרתת טענה שהיא נתנה לחתול את הטחול ולא את הלב, ואכן התרנגולת ללא לב. הלכו הנשים אל הרב שיכריע בשאלה האם היה לב לתרנגולת אלא שהוא נעלם ואז העוף כשר, או שמא לא היה לתרנגולת לב והעוף טרף.

הרב אשכנזי טען שהעוף כשר. לדבריו, אין כל ספק שהיה לתרנגולת לב, שהרי "אי-אפשר לשום נברא בעולם לחיות אפילו שעה אחת בלא לב ויהיה כאחד הבראים", אלא שהחתול שהיה בבית אכל את ליבה של התרנגולת. בתשובה נוספת שלו,⁶ מתאר הרב אשכנזי שהיו אנשים שערערו על פסק ההלכה שלו, ולכן הוא שב ומאריך להוכיח שאין כל

¹ שו"ת אבן יקרה (ח"ג סימן כט). ראו כן גם: שו"ת הרב"ז (מהדורה חדשה, חלק התשובות של בנו, סימן ה).

² דברים (כ, יט).

³ סוטה (מג ע"ב).

⁴ ראו עוד: שו"ת ציץ אליעזר (ח"כ סימן מט אות ב; ח"ז סימן מח קונטרס אורחות המשפטים פ"ה אות טז); שו"ת מנחת אשר (ח"ב סימן קלב).

⁵ שו"ת חכם צבי (סימן עד).

⁶ שו"ת חכם צבי (סימן עז).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

אפשרות מציאותית שבעל-חיים יחיה ללא לב, ולכן המציאות מחייבת שהיה לב לתרנגולת. אף אם יבואו עדים שלא היה לה לב, הם לא נאמנים.

מי שערער על דבריו היה הרב יהונתן אייבשיץ.⁷ לדעתו, תיתכן מציאות טבעית בה ניתן לחיות ללא לב. כלומר, אמנם אין לב אבל ישנו איבר אחר שקיים והוא מחליף את התפקוד של הלב. לכן, הוא טוען שאם יבואו עדים ויעידו שלא היה לתרנגולת זו לב כלל, הם נאמנים כי אינם מכחישים את המציאות שתיתכן שלא יהיה לבעל-חיים לב והוא ימשיך לחיות. כדי לאשש את דבריו, פנה הרב אייבשיץ לרופאים מומחים בשאלה האם תיתכן מציאות בה בעל-חיים יחיה ללא לב? הם ערכו בדיקות וטענו שהדבר אפשרי, כי לדבריהם אמנם אין לו לב אבל את תפקוד הלב יחליף אחד האיברים. לאור דברים אלו, טען הרב אייבשיץ שהעוף אינו כשר, משום שלמרות שהתרנגולת יכולה לחיות ללא לב אבל מכל-מקום חסר לה איבר והיא טריפה.

על דבריו חלק החזון איש⁸ והסביר שטריפה אינה תלויה בשיש האיבר שנחסר אלא בתפקודו. כלומר, כל עוד בעל-חיים מתפקד כרגיל ללא האיבר, הוא כשר, כי העיקר הקובע הוא התפקוד ולא האיבר עצמו. לפיכך, תרנגולת זו כשרה גם אם אין לה את איבר הלב, כל עוד יש איזה איבר אחר שמשלים את תפקוד הלב.

לאור דברי החזון איש ניתן להסיק שאיבר המושלל בגוף האדם במקום איבר אחר שהפסיק לתפקד או במקום איבר שנקטע, כיון שהוא ממלא את תפקידו של האיבר המקורי יש לו מעמד של חלק מהגוף והוא כאיבר טבעי לגמרי.

ההשלכה המעשית מהגדרה זו היא אחת השאלות שיש בהשתלת איברים, מה מעמדו של איבר המושלל בגוף האדם לאחר מותו? כלומר, איבר מן המת אסור בהנאה וחייב בקבורה, א"כ כיצד ניתן ליטול איבר מגופו של המת וליהנות ממנו? אכן, לעיתים האיבר המושלל מציל חיים, וזו סיבה מספיק טובה לעבור על איסור הנאה מן המת כדי להציל את חייו של אדם הזקוק לאיבר זה. אך לעיתים האיבר המושלל רק משפר את תפקוד האדם, כמו השתלת קרנית העין, וא"כ מה העילה להתיר ליהנות מאיבר המת ולבטל את קבורתו?

בשאלה זו עסק הרב איסר יהודה אונטרמן⁹ וחדש חידוש גדול. לדבריו, סיבת איסור הנאה מאיבר מת אינה משום שייכותו לאדם המת, אלא משום שכעת הוא איבר מת. לפיכך, ברגע שהאיבר יקבל חיות ע"י ההשתלה תתבטל סיבת האיסור למפרע. לפיכך הוא מתיר להשתיל איברים מהמת, ואין בכך עבירה על איסור הנאה מהמת, שכן בעת ההשתלה וקבלת החיות מהמושלל בטלה סיבת האיסור.

בדבריו ניתן לפתור שאלה נוספת בה דן הרב אליעזר יהודה ולדינברג,¹⁰ האם מותר להשתיל איבר מן המת לאדם כהן? כיון שהאיבר טמא בטומאת מת ממנו הוא נלקח, הרי שכל עוד הוא אינו מחובר לכהן, קצת לפני שמחברים אותו אליו, נטמא הכהן בטומאת מת. האם איסור זה יכול למנוע את האפשרות להשתלת איברים לכהנים?

לדברי הרב אונטרמן אין בכך כל בעיה הלכתית, שכן לדבריו איבר מת אינו מקבל את דין הטומאה שבו מהמקור ממנו בא, האדם המת, שהרי אם זו הייתה הסיבה לטומאתו אזי שום מציאות בעולם לא הייתה יכולה להתיר אותו ולטהר אותו מטומאתו, כי המקור ממנו הוא בא הוא מת מוחלט. אלא הסיבה לטומאתו היא העדר חיבורו לחיים, אך ברגע שיחבור לאדם חי פקעה ממנו סיבת האיסור. מדבריו למדנו שאיבר טבעי המושלל באדם הופך להיות חלק אורגני ממנו.

⁷ פלתי (סימן מ ס"ק ד).

⁸ חזון איש (יו"ד הל' טריפות סימן ד ס"ק יד).

⁹ שבט מיהודה (שער ראשון אות כא). ראו גם: שו"ת מנחת שלמה (ח"ב סימן פד); נשמת אברהם (ח"ב עמוד תקכז).

¹⁰ שו"ת ציץ אליעזר (חלק יג סימן צ; חלק כא סימן לא).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

מעמדו של איבר מלאכותי

האם שונה מעמדו של איבר מלאכותי המושטל באדם, ממעמדו של איבר טבעי?

ישנם אנשים הסובלים מהפרעות קצב הלב ולשם כך משתילים להם קוצב לב המסדיר את פעימות הלב. האם אפשר להוציא את קוצב הלב מאדם שנפטר, כדי להשתמש בו עבור אנשים אחרים? שאלה זו נוגעת למעמדו של איבר מלאכותי המושטל באדם, אם הוא הופך להיות כאחד מאיבריו כמו איבר טבעי המושטל בו, אז אסור להשתמש בו לאחר מותו משום איסור הנאה מהמת, אך אם איבר מלאכותי הוא כגוף זר בקרבו של האדם ואינו הופך להיות חלק ממנו אז אפשר להוציא אותו לאחר פטירת האדם ולהשתמש בו.

יש פוסקים שאסרו להוציא קוצב לב מלאכותי הנמצא בגופו של נפטר משום איסור הנאה מהמת, כי לדעתם גם איבר מלאכותי הופך להיות חלק מהאדם, כמו איבר טבעי.¹¹ בכך אסר הרב יוסף שלום אלישיב¹² לנתק אדם ממכשיר דפיקרילטור-מפגע המושטל בגופו (ICD), שתפקידו להחזיר את קצב הלב לפעולה סדירה לאחר פרפור חדרי הלב, באמצעות מתן שוק חשמלי ללב. לדבריו, לאחר שהמכשיר הושטל בקרבו, הוא חלק ממנו כאיבר טבעי ואסור להוציא איברים מן האדם.

אולם, הרב שמואל וואזנר¹³ התיר להוציא קוצב לב מגופו של נפטר ולהשתמש בו לאחרים ואין בכך איסור הנאה מאיבריו של המת. זאת משום שיש להבחין בין איבר טבעי המושטל באדם ובטל לגופו לבין איבר מלאכותי הנמצא בקרבו של האדם שאינו בטל לגופו אלא רק מסייע לו לתפקד במהלך חייו, ולכן לאחר מותו שאין בו עוד כל שימוש מותר להוציאו ממנו.

הבחנה מעניינת היא הבחנתו של הרב שלמה זלמן אוירבך.¹⁴ לדבריו, אמנם יש דברים מלאכותיים המחוברים לאדם ונאסרו בהנאה לאחר מותו, כמו שן תותבת, ש"אינם צריכים כלל לעזר וסיוע מבחוץ ולכן זה נחשב במידה מסוימת כחלק מהאדם" ואסור להוציאם ממנו לאחר מותו, משום איסור הנאה מהמת. לעומת מכשירים מלאכותיים המושטלים באדם ופעולתם מתאפשרת באמצעות בטרריה או חשמל, כמו קוצב לב שכעבור זמן מסוים נגמרת הבטרריה ויש להחליפה כדי שהמכשיר ימשיך לפעול, ולכן מכשירים אלו אף שנמצאים בתוך האדם הם אינם הופכים להיות חלק ממנו אלא הם כגוף זר בקרבו שאינם בטלים לגופו ולאחר מותו אפשר להוציאם.

¹¹ שו"ת מנחת יצחק (ח"ז סימן קא).

¹² בתוך: קב ונקי (יו"ד סימן תלב).

¹³ שו"ת שבט הלוי (ח"י סימן קפט אות ח). כן התירו שו"ת אגרות משה (יו"ד ח"ד סימן נג אות א); שו"ת ציץ אליעזר (חלק יד סימן פג); שו"ת יביע אומר (ח"י יו"ד סימן ג). ראו גם: שו"ת מנחת אשר (ח"ב סימן קלב) ביחס למפעם מושטל.

¹⁴ שו"ת מנחת שלמה (ח"ב סימן צו אות ג); נשמת אברהם (ח"ב עמוד תקכה).